

زبان فارسی و کوشش‌های ایرانی

سال سوم، دوره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۷، شماره پیاپی ۵

تعارف و روابط اجتماعی ایرانیان:

مطالعه موردی تعارف در آموزش زبان فارسی به عنوان زبان دوم

فاطمه جعفری^۱

دکتر ابوالقاسم غیاثی زارچ^۲

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۱۱/۶

چکیده

این مقاله با بهره‌گیری از جامعه‌شناسی صوری زیمل و نظریه کنش گفتار آستین در زبان‌شناسی به بررسی جایگاه «تعارف ایرانی» در آموزش زبان فارسی و پیچیدگی‌های کلامی آن می‌پردازد. نتایج تحقیق نشان می‌دهد تعارف‌های کلامی و غیرکلامی ایرانیان در آموزش زبان فارسی به عنوان زبان دوم، علاوه بر پیچیدگی‌های بیانی، از نظر صوری نیز برای زبان‌آموزان خارجی دشوار و گاه غیرقابل رمزگشایی است. این مشکل به دلیل آشنا نبودن زبان‌آموزان غیرفارسی‌زبان با ساختارهای اجتماعی تعارف و کنش‌های گفتاری آنها پیش می‌آید. همچنین یافته‌ها نشان می‌دهد که مدیریت و برنامه‌ریزی هدفمند، تربیت مدرسان کارآمد و تدوین منابع آموزشی که ظرافت‌های فرهنگی تعارف را بیشتر در نظر می‌گیرند دشواری‌های مواجهه با تعارف را از طرف زبان‌آموزان غیرفارسی‌زبان کمتر می‌کند. علاوه بر این، آشنایی با سازوکار فرهنگی تعارف، موجب دریافت بهتر پیام‌های تعارف توسط زبان‌آموزان می‌شود به طوری که در تقویت ارتباطات اجتماعی می‌توانند آگاهانه از آن استفاده کنند.

واژگان کلیدی: تعارف، کنش گفتار، تحلیل صوری، زبان فارسی، زبان دوم

✉ fateme.jafari24@gmail.com

۱. کارشناس ارشد آموزش زبان فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین

۲. استادیار آموزش زبان فارسی، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) قزوین

۱- مقدمه

تعارف از مؤلفه‌های مهم فرهنگ زیست روزمره ایرانی است که به دلیل ویژگی‌های خاص فرهنگی-زبانی می‌تواند از دیدگاه‌های زبان‌شناسی، جامعه‌شناسی، مردم‌شناسی و روان‌شناسی بررسی شود (آزاد ارمکی و بیکران‌بهشت، ۱۳۸۹). در بسیاری از ارتباطات ایرانیان، از ساده‌ترین روابط اجتماعی کلامی و غیرکلامی گرفته تا ارتباطات مکتوب و رسمی، تعارف حضور پُرننگی دارد. مردم از کودکی با اشکال تعارف آشنا می‌شوند و از آن به‌عنوان پدیده‌ای نسبتاً ضروری در ارتباطات خود استفاده می‌کنند، گویا بدون تعارف دچار سوءتفاهم می‌شوند. در بیشتر موارد، تعارف ابزاری است در بیان مقاصد و خواسته‌هایی که بنابه دلایل فرهنگی نمی‌توان آنها را مستقیم بیان کرد. این رفتار برای غیرایرانیان باعث سوءتفاهم و گاه دریافت پیام‌های غلط و منفی می‌شود. تعارف، از نظر تعریف واژگانی و نیز مفاهیم فرهنگی برای غیرایرانیان واضح نیست. از این‌رو، معمولاً این‌گونه برداشت می‌شود که ایرانیان در رفتارهای خود صادق نیستند (آزاد ارمکی و بیکران‌بهشت، ۱۳۸۹: ۱۹۷).

تاکنون پژوهش‌های ارزنده‌ای درباره جایگاه تعارف و اهمیت آن شده‌است. بیشتر این پژوهش‌ها تعارف را به‌عنوان رفتار خاص فرهنگ ایرانی توصیف، و قضاوت‌هایی براساس برداشت‌های ظاهری از آن ارائه کرده‌اند؛ تعارف به‌عنوان رفتاری چاپلوسانه و اغراق‌آمیز (سرنّا، ۱۳۶۲)، رفتاری عاری از حقیقت و دور از حشمت (شاردن^۱، ۱۳۵۰) و مهمان‌نوازی در حد کمال (نوردن^۲، ۱۳۵۶). در بعضی از این تحقیقات به تعریف‌های لغوی تعارف نیز اشاره و بر لزوم آموزش آن برای زبان‌آموزان غیرفارسی‌زبان تأکید شده‌است. در بیشتر این تحقیقات تأکید شده که زبان‌آموزان خارجی برای درک و برقراری ارتباط با این رفتار فرهنگی ایرانیان نیازمند شناخت و استفاده از الگوهایی ثابت و گاه اجتناب‌نشدنی در روابط خود هستند. هرچند این تحقیقات به شناخت از تعارف کمک بسیار کرده‌اند، اما گسترش دانش نظری ما درباره تعارف نیازمند پژوهش‌های بنیادی و میدانی گسترده‌تری است. این پژوهش‌ها بیشتر به تعریف و بدفهمی خارجیان از تعارف اشاره کرده‌اند و کمتر به مسائل جامعه‌شناختی و روان‌شناختی پرداخته‌اند. از این‌رو، این مقاله به تعارف از دیدگاه جامعه‌شناسی تحلیل رابطه صوری و محتوای آن در ارتباطات افراد می‌پردازد. تعارف در ارتباطات اجتماعی افراد دارای صورت و

---

1. Chardin. Jean
2. Norden. Hermann
3. Serena. Carla

محتوایی است (آزاد ارمکی و بیکران بهشت، ۱۳۸۹: ۱۹۸) که شناختن این دو برای افرادی که با تعارف روبه‌رو می‌شوند ضروری است.

زبان آموزان خارجی زبان فارسی، به‌ویژه آنان که در داخل ایران فارسی می‌آموزند، خواسته یا ناخواسته با این رفتار ایرانیان مواجهه می‌شوند و ضروری است برای درک بهتر روابط و قرار گرفتن در یک رابطه دوسویه، قادر باشند علاوه بر رمزگشایی از کدهای کلامی، با ساختارهای اجتماعی این رفتار آشنا شوند. در این پژوهش بُعد ساختاری جامعه‌شناسانه تعارف از دیدگاه زیمل و کارکردهای کلامی و غیرکلامی آن براساس نظریه جان آستین، در کنار هم، به‌عنوان یکی از رفتارهای فرهنگی مهم ایرانیان بررسی می‌شود. طبق نظریه کنش‌های کلامی آستین، «جملات کاربردهای کنشی دارند» (ساجدی، ۱۳۸۱: ۱۲۲) و نمی‌توان به سادگی در مورد کلام قضاوت کرد. این کنش‌های کلامی در بافت رابطه دوطرفه و متقابل گفت‌وگو که در ساختار صوری تعارف جریان می‌یابد، باید تعادل و توازن را حفظ نماید تا این رفتار فرهنگی اجتماعی ایرانی شکل بگیرد. این پژوهش با در نظر گرفتن این دو نظریه با ارائه پیشنهادهایی بر لزوم آموزش تعارف «براساس نیاز و سطح زبانی» زبان آموزان غیرفارسی‌زبان تأکید می‌نماید. نتایج این پژوهش می‌تواند در رویکرد معلمان نسبت به آموزش تعارف، بازخورد زبان آموزان نسبت به تعارف، تألیف و تهیه متون آموزشی مناسب که دربرگیرنده این مفاهیم هستند، قابل توجه باشد. این مقاله، به‌طور خاص این موضوع‌ها را در نظر دارد: ۱. چگونه می‌توان با در نظر گرفتن این دو مبحث مشکلات زبان آموزان غیرفارسی‌زبان را برای درک مفهوم و کاربرد تعارف در ارتباطات کلامی و غیرکلامی‌شان کاهش داد و با آگاهی بخشی از کارکرد اجتماعی آن، علاوه بر آموزش تعارف، احترام آنها را به این موضوع فرهنگی جلب کرد؟ ۲. با توجه به ویژگی‌های یادشده تعارف را در چه سطحی می‌توان آموزش داد؟

۲- پیشینه پژوهش

تعارف، علی‌رغم درهم‌تنیدگی با زبان و فرهنگ ایرانی، در پژوهش‌های زبان و فرهنگ ایرانی به‌عنوان زبان دوم چندان مورد توجه نیست. در بیشتر پژوهش‌ها، تعارف به‌عنوان یکی از رفتارهای اجتماعی ایرانیان تعریف شده‌است. دانشگر (۱۳۸۱) به معنی لغوی تعارف پرداخته و دیدگاه مسافران به ایران را درباره تعارف ایرانی بیان کرده‌است. عشقوی (۱۳۸۷) در پژوهشی

میدانی و توصیفی از دیدگاه کاسپر^۱ به آموزش تعارف پرداخته و اشاره کرده که معلمان باید به انتقال کاربردشناسی توجه کنند. علیرضایی (۱۳۸۷) می‌گوید تعارف ایرانی جنبه‌های مختلف و متعددی دارد و به نسبت موقعیت، سن، تحصیلات و سطح اجتماعی افراد متغیر است. از نظر وی تعارف جنبه‌های مثبت و منفی دارد. جنبه منفی، غیرحقیقی و دروغین بودن آن است و جنبه مثبت محبت و علاقه‌ای که در باطن تعارف نهفته است. عسجدی (۱۳۷۹) به تعریف نظریه‌های ادب از دیدگاه براون^۲ و لوینسون^۳ می‌پردازد و بیان می‌کند که تعارف ایرانی دروغ و زرنگی نیست، بلکه این موضوع فرهنگی ایرانی نوعی محبت و صداقت و دوستی است. فایکا^۴ (۱۳۹۵) نیز دو موضوع ادب و تعارف را در ایران با هم مقایسه می‌کند و بیان می‌کند که ادب و تعارف در ایران دو موضوع جدا هستند و هر یک ویژگی‌های خود را دارند. ایرانی‌ها برحسب موقعیت و شرایطی که در آن قرار می‌گیرند، برحسب نیاز و ویژگی‌های فردی خود از هر یک از آنها در جای خود استفاده می‌کنند. او ضمن اشاره به ترجمه تعارف در پژوهش‌های بین‌المللی که به صورت politeness است، به دو مسأله ادب ۱ و ادب ۲ از دیدگاه واتس^۵ هم پرداخته و بین رفتار مؤدبانه و تعارف تمایز قائل می‌شود. به نظر فایکا politeness مفهوم کامل را نمی‌رساند و بهتر است از Iranian politeness استفاده شود. درکیچ (۱۳۸۶) نظریه ادب را براساس دیدگاه براون و لوینسون مطرح و ادب عمومی و تعارف را با هم مقایسه می‌کند. آزاد ارمکی و بیکران‌بهشت (۱۳۸۹) نیز از تعارف به‌عنوان زیست روزمره ایرانی یاد می‌کنند و با اتکا به اندیشه جرج زیمل و با تأکید بر تعارف، تعارف مرتبط با فاصله اجتماعی نه دور و نه نزدیک را نسبت با غربیه بررسی می‌کنند و اعتقاد دارند رابطه‌ای پارادوکسی بین این دو وجود دارد.

۳- مبنای نظری

تعارف بخشی از رفتارهای اجتماعی ایرانیان است و به نسبت نوع رابطه آنها در اشکال مختلف زبانی، غیرزبانی، محبت و رفتارهای هدفمند (فایکا، ۱۳۹۵: ۱۱۱) از آن استفاده می‌کنند. تعارف مانند بسیاری از رفتارهای اجتماعی و روان‌شناختی انسان‌ها دارای صورت و باطنی است. صورت تعارف بُعد ظاهری و تجلی‌یافته آن است که در روابط دوطرفه فردی یا گروهی دیده می‌شود و شکل باطنی و پنهان آن ارتباطات کلامی و غیرکلامی است که در این ارتباطات

1. Kasper
2. Brown
3. Levinson
4. Faika. Soren
5. Watts. Richard

مبادله می‌شود. هر دو شکل ظاهری و باطنی تعارف برای جامعه زبانی ایرانی با مشترکات فرهنگی نسبتاً یکسان، تقریباً قابل درک و رمزگشایی است.

از نگاه جامعه‌شناسان، تعارف موضوعی اجتماعی است که مربوط به رفتارهای دوطرفه افراد است. زیمل (۱۹۷۱: ۲۵)، جامعه‌شناس آلمانی، بر تفکیک صورت‌های اجتماعی از محتوای آنها اعتقاد دارد و بیان می‌کند این تفکیک از طریق انتزاع صورت کنش‌های متقابل اجتماعی در موقعیت‌های گوناگون و با محتواهای متفاوت حاصل می‌شود. آزاد ارمکی و بیکران‌بهشت (۱۳۸۹: ۱۹۸) با استناد به این دیدگاه، در مورد تعارف اعتقاد دارند: «به‌جای پرداختن به تعارفات معمول در زمینه‌ها و موقعیت‌های مختلف باید صورت اجتماعی آن را مطالعه کرد. از دیدگاه تحلیل صوری، با صرف‌نظر از انگیزه‌های گوناگونی که در رفتار تعارف‌آمیز نقش دارند، تعارف همواره مستلزم صورت درخواست و امتناع است. در تعارف، مستقل از محتوایی که دارد، همواره یک‌طرف پیشنهاد می‌کند و طرف دیگر از قبول پیشنهاد سر بازمی‌زند. به همین سبب در ادبیات رایج تعارف کردن هم به معنای پیشنهاد لطف است». در این نگاه صوری به تعارف، فاصله اجتماعی در مفهوم نزدیکی و دوری حسی تأثیر دارد. میزان این فاصله در فرهنگ‌ها متفاوت است. هرچه میزان فردگرایی بیشتر باشد، ارتباط حسی و عاطفی کمتر و در نتیجه تعارف کمتر است. در جامعه فرهنگی ایران، به دلیل ویژگی‌های عاطفی و ارتباطات نزدیک تعارف بیشتر است.

شکل باطنی تعارف؛ ارتباطات کلامی و غیرکلامی، در آموزش زبان فارسی به‌عنوان زبان دوم از دیدگاه نظریه جان آستین (۱۹۵۵) قابل تأمل است. جان آستین (۱۹۶۲) در نظریه خود بیان می‌کند کارهای مختلفی را با کلمات می‌توانیم انجام دهیم. از نظر وی کنشی که در نتیجه گفتار باشد به گوینده کمک می‌کند تا با گفتن یک جمله یا پاره‌گفتار، عملی را انجام دهد. برطبق نظریه وی پاره‌گفتارها سه نوع معنا در خود دارند:

۱. کنش بیانی یا لفظی (Locutionary Act): معنای تحت‌اللفظی یا واژگانی
۲. کنش غیرمعنایی یا غیربیانی (Illocutionary Act): گوینده از بیان یک گفتار معنایی را دنبال می‌کند. مثلاً در فضای کم‌نور، فردی می‌گوید اینجا تاریک نیست؟ و منظورش این است که اینجا تاریک است و باید کسی لامپ را روشن کند.
۳. کنش تأثیری یا کنش پس از بیان (Perlocutionary Act): واکنش مخاطب یا شنونده بر کنش غیربیانی را گویند.

کنش‌های گفتاری در بیان یک پاره‌گفتار با چهار نوع مفهوم منتقل می‌شوند: خبری، امری، پرسشی، درخواستی (تقاضایی). پاره‌گفتارها به دو دسته تقسیم می‌شوند:

۱. بجا یا مناسب (Felicitous): به عمل منتهی می‌شود.

۲. نابجا (Infelicious): به عمل ختم نمی‌شود.

طبق تقسیم‌بندی‌های آستین^۱، تعارف در دو بخش غیرمعنایی و تأثیری قابل بررسی است. برای مثال موقعیت هدیه دادن در فرهنگ ایرانی را در نظر می‌گیریم. هدیه‌دهنده می‌گوید: «قابل نداره، از آب گذشته است. برگ سبزی است تحفه درویش و ...». هدیه‌گیرنده می‌گوید: «خواهش می‌کنم، اختیار دارید، خیلی هم قابل داره، از سرمون هم زیاده، ایشالا جبران کنیم و ...». در جمله‌های فرد اول، بین صورت و محتوای پیام تفاوت هست و از نظر کنش غیرمعنایی، مفهوم تحت‌اللفظی پیام‌ها با مفهوم درونی تفاوت دارد. همچنین از نظر کنش تأثیری، هدیه‌گیرنده نیز با جملات و اصطلاحاتی که مفاهیم درونی و صوری‌شان تفاوت دارد، پاسخ می‌دهد. در این تعارف، هر دو کنش غیربیانی و تأثیری در پاره‌گفتارهای نابجا اتفاق افتاده‌اند. اکنون زبان‌آموز غیرفارسی‌زبانی را در نظر بگیریم که در چنین موقعیتی قرار گرفته و فقط شاهد تبادل این گفت‌وگوها بین دو ایرانی است. از نظر وی هدیه‌ای ردوبدل شده و عباراتی بیان شده است که هیچ ارتباطی با موضوع ندارد. هرچه تفاوت‌های فرهنگی او با زبان و فرهنگ ایرانی بیشتر باشد، درک وی از عبارات و کلام ردوبدل شده کمتر خواهد بود. حال اگر خود در موقعیت هدیه‌دهنده یا هدیه‌گیرنده باشد و هیچ‌گونه آشنایی با این رفتار نداشته باشد، قاعده تعادل در رفت‌وبرگشت کلام را در این موقعیت رعایت نخواهد کرد. از نظر وی صورت عمل، هدیه دادن، هدیه گرفتن، کلامی که باید ردوبدل شود و تشکر از هدیه دادن است. درحالی‌که صورت عمل هدیه دادن و گرفتن بین دو ایرانی، قاعده تبادل کلام ناشی از کم‌ارزش جلوه دادن هدیه در مقابل هدیه‌گیرنده و باارزش جلوه دادن هدیه از طرف هدیه‌گیرنده است. آنها علاوه بر این بازی پنهان، که هر دو به خوبی با قواعد آن آشنایی دارند، از اصطلاحات و عباراتی هم در گفتار استفاده می‌کنند. گاه این ناآگاهی از ویژگی‌های صوری و باطنی تعارف برای زبان‌آموزان خارجی باعث سرخوردگی در روابط و رویارویی با فرهنگ ایرانی می‌شود.

1. Austin. J.

۴- تعارف

کلمه «تعارف» در زبان فارسی معانی مختلفی دارد: «یکدیگر را شناختن، آشنایی و احوال‌پرسی، کسی را به مهمانی یا گرفتن چیزی خواندن، تحفه و هدیه، هدیه و پیشکش» (دهخدا: ۱۳۸۵)؛ خوشامدگویی و احوال‌پرسی متکلفانه در ابتدای دیدار (شاملو، ۱۳۷۹)؛ خوشامدگویی، هدیه، عرضه چیزی یا خدمتی به کسی به صورت مجانی و به‌عنوان رفتاری دوستانه، تشریفات (صدری افشار و حکمی، ۱۳۷۵)؛ یکدیگر را شناختن، خوشامد گفتن به یکدیگر، پیشکش دادن، اظهار آشنایی، خوشامدگویی، پیشکش، هدیه (معین، ۱۳۸۲).

تعارف در پژوهش‌ها نیز این‌گونه توصیف شده‌است: مجموعه گسترده‌ای از رفتارهای مؤدبانه که سبک‌های خوبی را نسبت به شادی و آسایش دیگران ارائه می‌کند (تاوسیگ^۱، ۲۰۰۲)؛ کربرات-اورچیونی^۲، ۲۰۱۲)؛ مفهومی اجتماعی است با آداب معاشرت و شکل‌های متمایز، تشریفات مذهبی و کاربردهای مختلف (پن^۳ و کادار^۴، ۲۰۱۱، کربرات-اویچیونی^۵، ۲۰۱۲)؛ طیف وسیعی از نشانه‌های زبانی و غیرزبانی که از ادراک افراد از روابط بین فردی و تفسیر محیط اجتماعی حکایت می‌کند (امبادی^۶، کو^۷، لی^۸ و روزنتال^۹، ۱۹۹۶). از نظر گافمن^{۱۰}، ۱۹۵۹)؛ تعارف کاتالیزوری برای ایجاد فعل‌وانفعالات اجتماعی است که بسته به نوع معیارهایی از قبیل مفهوم فاصله (قدرت) اجتماعی، رسمی بودن موقعیت فعل‌وانفعالات اجتماعی و درجه تأثیرگذاری بر دیگران، در فرم‌ها و درجات مختلف نمود پیدا می‌کند (امبادی و دیگران، ۱۹۹۶)؛ کربرات-اورچیونی، ۲۰۱۲)؛ مثلاً اگر سطح زندگی اجتماعی افراد بالا رود، به مؤدب‌تر بودن تمایل دارند (اسپنسر - اوتی^{۱۱}، ۲۰۰۵) و آن را نشانه تشخیص می‌دانند. در این حالت تعارف نشانه تشخیص است و از قالب عمومی تقاضا بالاتر می‌رود.

تعارف، الزاماً حرکتی واقعی برای ابراز نیت‌های حقیقی، نگرش‌ها و یا احساسات افراد نیست، بلکه می‌تواند استراتژی برای دستیابی به اهداف قطعی مانند حفظ روابط با افراد پیرامون یا جذب توجه دیگران باشد (پینتو^{۱۱}، ۲۰۱۱)، مثلاً برای خشنودی دیگران، ممکن است

1. Taussig, G.
2. Kerbrat-Orecchioni. C.
3. Pan. Y.
4. Kádár. D. Z.
5. Ambady. N.
6. Koo. J.
7. Lee. F.
8. Rosenthal. R.
9. Goffman. E.
10. Spencer-Oatey, H.
11. Pinto

افراد حرفی بزنند یا کاری کنند که علی‌رغم خواست و یا استانداردهای شخصی آنها باشد. روی هم‌رفته، تعارف می‌تواند دستورالعمل غالبی رفتارهایی باشد که فعل‌وانفعالات روزانه و روزمرگی مردم در جامعه بر آن سازماندهی شده‌است (لیچ^۱، ۲۰۰۵). با این‌همه، افراد با زمینه‌های مختلف فرهنگی تعارف را متفاوت ابراز می‌کنند، در گفتار مؤدبانه مانند درخواست، پیشنهاد، تعارف، عذرخواهی، تشکر و پاسخ این موارد ممکن است تفاوت‌هایی باشد (لیچ، ۲۰۰۵: ۱). در آشکارسازی طبیعت متناقض تعارف، آزاد ارمکی و بیکران‌بهشت (۱۳۸۹: ۲۰۱) استدلال می‌کنند که گرچه تعارف نشان‌دهنده احترام به دیگران است، اما می‌تواند روابط بین فردی را استحکام بخشد، نیز عواقبی منفی داشته باشد، مثلاً در یک شام معمولی، میزبان موظف است به میهمانان پافشاری کند تا غذای بیشتری بخورند. پافشاری می‌تواند نشانگر مهمان‌نوازی او و پافشاری نکردن می‌تواند دلیل بی‌علاقگی وی باشد. اگر میهمان غذای بیشتری میل کند، نشان‌دهنده سپاس از میزبان است. اگر میهمان بتواند غذای زیادی بخورد، میهمان و میزبان احساس قدردانی می‌کنند. اگر میهمان نتواند غذای زیادی بخورد و قدری بخورد که میزبان را خشنود سازد، شاید خودش را در یک وضعیت معذب تحمیل شده قرار دهد. نیز، از آنجاکه رد پیشنهاد میزبان ممکن است نشان‌دهنده ناسپاسی باشد، برای اجتناب از احساس گناه (برای شکستن قوانین مهمان‌نوازی)، مهمان احساس می‌کند به قیمت کنترل خودش، تسلیم خواسته میزبان شده‌است.

۵- نموده‌های تعارف در روابط ایرانیان

ایرانیان از کودکی شاهد تعارف هستند و طبق عادت خانوادگی و اجتماعی می‌آموزند به بعضی از تعارف‌های کلامی پاسخ دهند، خوراک را ابتدا به سایرین تعارف می‌کنند، ابتدا چای یا میوه را به بزرگ‌ترها و غریبه‌ترها تعارف می‌کنند. این موضوع به مرور زمان با گسترده شدن روابط کودکان دامنه وسیع‌تری پیدا می‌کند و می‌آموزند که در هر شرایطی از نوعی تعارف استفاده کنند و شناسایی شرایط تعارف بخشی از مهارت‌های ارتباطی اجتماعی می‌شود. آنها به مرور آشنا می‌شوند که تعارف می‌تواند ابزاری برای پیشبرد اهدافی در روابط باشد. به تعبیر فایکا (۱۳۹۵: ۱۱۱) با تعارف می‌توان کارهای گوناگونی انجام داد، مانند برقرار کردن رابطه، میزان کردن و حفظ فاصله در رابطه یا تنظیم آن.

1. leech

تعارف دو نوع است: زبانی؛ یعنی نوشتاری و گفتاری که در آن لحن یا سبک نوشتن به نوشته یا گفته هویت می‌دهد؛ و غیرزبانی یعنی زبان بدن و حالت چهره (فایکا، ۱۳۹۵: ۱۱۱). علیرضایی (۱۳۸۷: ۱۰۸) با نگاهی دیگر، تعارف را در دو گروه: تعارف کلامی یا زبانی یا بیانی؛ و تعارف عملی تعریف می‌نماید. از نظر وی تعارفات عملی با انجام فعلی مانند پختن غذا، بردن شیرینی و گل انجام می‌شود. وی اعتقاد دارد تعارف فراکلامی و تعارف کتبی نیز در زمره انواع تعارف است. تعارف فراکلامی در فرهنگ ایرانی بسیار زیاد است. انواع حرکات بدنی، زبان بدن، ژست‌ها و حالت‌های چهره و اعضای بدن همگی می‌توانند گویای نوعی از تعارف در موقعیتی خاص شوند؛ در فرهنگ ایرانی برخاستن به احترام بزرگ‌تر و یا مهمان از عادات شناخته‌شده است نیز گذاشتن دست بر روی سینه هنگام احوال‌پرسی.

تعارف کلامی در اشکال گفتاری و نوشتاری به چشم می‌خورد. اصطلاحات، کلمات، جملات، افعال و حتی ضرب‌المثل‌هایی که در حین گفت‌وگوها ردوبدل می‌شود. تعارف نوشتاری بیشتر در نامه‌ها، درخواست‌ها، متون مطبوعاتی، نامه‌های شخصی، تقدیرها و تشکرها و ... به چشم می‌خورد. زبان فارسی غنای کلامی و ادبی دارد و می‌توان در بازی با کلمات، استفاده از اشعار، ضرب‌المثل‌ها، حکایات و ادبیات عامه تعارف کرد.

۶- روش تحقیق

این تحقیق به دنبال تجربه زبان‌آموزان فارسی (دانشجویان خارجی) در مواجهه با تعارف و مشکلات آن است و از رویکرد پدیدارشناسی^۱ استفاده کرده‌است. پدیدارشناسی، روشی اکتشافی است. برای گردآوری داده‌ها با زبان‌آموزان خارجی مصاحبه شده و با روش تحلیل محتوا مقوله‌ها طبقه‌بندی شده‌است.

جامعه پژوهش، زبان‌آموزان خارجی دوره‌های پیشرفته و تکمیلی دانشگاه‌های امام خمینی (ره)، مرکز بین‌المللی آموزش زبان فارسی مؤسسه دهخدا و دانشجویان کارشناسی ارشد ایران‌شناسی دانشگاه تهران هستند. از میان اینها ۴۸ نفر، ۱۸ تا ۴۰ ساله به روش نمونه‌گیری تصادفی ساده انتخاب شدند:

---

1. Phenomenology

ردیف	رشته تحصیلی	ملیت	تعداد (نفر)
۱	مهندسی مکانیک	لبنان	۵
۲	روابط بین‌الملل	ترکیه	۳
۳	ایران‌شناسی	انگلیس	۳
۴	شرق‌شناسی	لهستان	۴
۵	زبان‌شناسی	اوکراین	۲
۶	ریاضی	سوریه	۳
۷	ادبیات فارسی	قزاقستان	۵
۸	مهندسی کامپیوتر	عراق	۲
۹	هنر	نیجریه	۲
۱۰	زبان انگلیسی	ویتنام	۲
۱۱	تاریخ	ژاپن	۵
۱۲	مهندسی عمران	بروندی	۴
۱۳	تاریخ	فرانسه	۳
۱۴	کارگردانی	پاکستان	۲
۱۵	شرق‌شناسی	آلمان	۳
۴۸	مجموع		

در این پژوهش از روش مصاحبه عمیق^۱ با تأکید بر رویکرد اکتشافی استفاده شده و مصاحبه‌ها حضوری و ضبط صدا با هماهنگی و رضایت پاسخگویان انجام گرفته است. پژوهشگران با الهام از ادبیات و مبانی پژوهش، مصاحبه را در قالب یک سؤال به شرح ذیل آماده کردند و با مصاحبه‌شوندگان در میان گذاشتند: نظر شما درباره تعارف ایرانی چیست؟ در ادامه، چند سؤال در دو دسته مطرح شد: شناسایی مشخصات کلی افراد؛ و سؤال اصلی و سؤالاتی مرتبط با موضوع، نظیر بیشتر توضیح دهید، اگر می‌توانید مثال بیاورید و ... مدت مصاحبه از ۲۰ تا ۵۵ دقیقه بود.

با مصاحبه می‌توان پی برد که در ذهن افراد چه می‌گذرد و درباره یک چیز چه احساس و رفتاری دارند. بر این اساس، برای تحلیل داده‌های متنی از روش تحلیل محتوا^۲ استفاده شد؛

1. Semi- structured
2. Content analysis

ابتدا نظرها و پیشنهادهای زبان‌آموزان مطالعه، داده‌هایی که ربطی به موضوع نداشتند حذف، و داده‌های باقیمانده با کدگذاری به بخش‌های مختلف و عبارات معنی‌دار تقسیم شد. سپس با طبقه‌بندی عبارات، طبقات مفهومی شامل مفهوم تعارف، مشکلات فرهنگی، تفاوت‌های فرهنگی، ضرورت تعارف و ... شناسایی گردید.

۷- یافته‌های تحقیق

۷-۱- صورت و محتوای تعارف

تعارف ژست پیشنهادی است که قرار است رد شود. پارادوکس موجود در این تعریف برای تحلیل روابط روزمره با محوریت تعارف اهمیت زیادی دارد (خورشیدنام، ۱۳۸۹: ۱۸۸). تعارف به دلیل نوع ساختاری که دارد از دید جامعه‌شناسی، نوعی رفتار دوطرفه است که هر دو طرف قاعده بازی را می‌شناسند. یک‌طرفه‌طلبی را بیان می‌کند و دیگری با انکار و یا قبول آن در کنار الفاظ و عبارات تعارف‌آمیز که اغلب نوعی غلو محسوب می‌شود، گفت‌وگو را ادامه می‌دهد. چنانچه یکی از طرفین در روند تعارف به لفاظی و یا ادامه کلام به‌طور ناگهانی و به هر دلیلی مانند آشنا نبودن با قاعده بازی آن را خاتمه دهد، تعارف اتفاق نمی‌افتد. این موضوع به تعارف کتبی نیز قابل تعمیم است. بنابراین برای تعارف هر دو طرف باید قاعده بازی و تمام فوت‌وفن‌های آن را بلد باشند. نیز برای شکل‌گیری تعارف، شناخت موقعیت و گفتمان لازم است. این موضوع، ضرورتاً مستلزم این است که طرفین علاوه بر شناخت دو موضوع حیاتی موقعیت و گفتمان به ریزمؤلفه‌های «کدهای بومی و اجتماعی»، یعنی عبارات، کلمات و تمامی جزئیاتی که در تعارف اتفاق می‌افتد اشراف داشته باشند. اهمیت این موضوع، در کلان‌شهرها، شهرهای کوچک، فضای مدرنیته، فرهنگ‌های بومی و خرده‌فرهنگ‌ها بیشتر محسوس است. به‌عنوان مثال، در کلان‌شهر تهران تعارفات در فضایی حساب‌شده و براساس فاصله‌ای که افراد برای روابط و افراد قائل هستند، متفاوت است. فایکا (۱۳۹۵: ۱۱۶) می‌گوید: دلایلی مانند روند شتابنده جهانی‌سازی، تجدد یا مدرنیته و شهرنشینی از دلایل عمده تغییرات هنجارهای اجتماعی تعارف بین جوانان امروزی است. در این فضاها شاید بسیاری از تعارفات کمرنگ‌تر شده‌اند و چه‌بسا از بین رفته باشند. به‌عنوان مثال، ایرانیان، معمولاً عادت دارند در ابتدای ورود مهمان به منزل، با نوشیدنی از او پذیرایی کنند. این نوشیدنی در تابستان‌ها عموماً شربت و در دیگر فصول سال چای یا هر نوشیدنی گرم دیگری است. به‌طور معمول، ایرانیان از مهمان خود نمی‌پرسند که باید پذیرایی شوند یا نه؟ و حتی پرسش درباره

آن را بی ادبی می‌دانند. برحسب ادب و عادت، حتماً نوشیدنی می‌آورند و علاقه‌مندند مهمان آن را میل کند. اما امروزه این عادت در کلان‌شهرها تغییر کرده و گاه میزبان از مهمان می‌پرسد که نوشیدنی میل دارد و اگر پاسخ مثبت باشد، چه نوشیدنی. نقطه مقابل این نوع، تعارفی است که در بعضی خرده‌فرهنگ‌ها و مناطق سنتی و بومی ایران دیده می‌شود. در بعضی مناطق غربی و شمال غربی ایران میزبان نه تنها با نوشیدنی پذیرایی می‌کند، بلکه توجهی به گفته‌های مهمان نمی‌کند و با اصرار علاقه دارد مهمان بنوشد. در نمونه‌ای که یکی از نگارندگان شاهد بود، مهمان اصرار می‌کرد که دیگر تمایلی به نوشیدن چای ندارد اما مهمان باز چای می‌آورد تا اینکه کسی گفت در اینجا اگر مهمان علاقه‌ای به نوشیدن مجدد چای ندارد، باید استکان یا فنجان را افقی قرار دهد. بنابراین پذیرایی از مهمان و تعارف نوشیدنی در فرهنگ ایرانی، علی‌رغم داشتن ساختاری مشترک، نمود فرهنگی متفاوت دارد.

با این اوصاف، دانشجویان خارجی با مجموعه پیچیده‌ای از صورت‌ها و درون‌مایه‌های متفاوت تعارف ایرانی مواجه می‌شوند. این پیچیدگی‌های فرهنگی بین زبان‌آموزان خارجی تأثیرات گوناگونی دارد. ویژگی‌های فردی، نگرش‌ها و قضاوت‌های فردی افراد بر تمامی برداشتها از تعارف تأثیر مستقیم دارد. گاه تعارف می‌تواند رسالت انتقال فرهنگ را بر عهده بگیرد و ارزش تلقی شود و گاه نقشی ضدارزشی داشته باشد و اثرات مخربی بر جای بگذارد. به نمونه‌هایی از نظرات زبان‌آموزان خارجی براساس مصاحبه‌ها اشاره می‌کنیم:

زبان‌آموزی از هند می‌گفت:

«تعارف ایرانی برایم بسیار جذاب است. من خیلی از تعارف ایرانی خوشم می‌آید. آنها موقع تعارف کردن با هم خیلی حرف می‌زنند و از کلمات قشنگ استفاده می‌کنند. موقع تلفن کردن اول در مورد همه چیز و همه کس حرف می‌زنند، بعداً اگر کاری داشته باشند خیلی کوتاه به آن اشاره می‌کنند و موقع خداحافظی هم دوباره تعارف می‌کنند. درحالی‌که ما در هند فقط با تلفن در حد چند کلمه با هم حرف می‌زنیم و فقط کارمان را می‌گوییم و بعد قطع می‌کنیم».

زبان‌آموز دیگری از چین چنین می‌گفت:

«تعارف ایرانی یعنی دروغ. ایرانی‌ها خیلی دروغ می‌گویند و ما را مسخره می‌کنند. آنها در مغازه به ما می‌گویند: «قابل ندارد»، اما اگر پول ندهیم بر سر ما فریاد می‌زنند. آنها در تاکسی هم این‌طور رفتار می‌کنند. اول می‌گویند: «مهمان ما باشید» ولی بعداً کرایه بیشتری از ما می‌گیرند».

برداشت این زبان‌آموز از تعارف ایرانی، رفتاری دوگانه و توأم با دورویی و توهین به دیگران

است. زبان‌آموز دیگری از ویتنام می‌گفت:

«ایرانی‌ها رفتار عجیبی دارند. موقع روبوسی سه بار همدیگر را می‌بوسند. اگر کسی بار سوم نبوسد، او را به‌زور می‌کشند و برای بار سوم حتماً او را می‌بوسند. خارجی‌ها را دوست دارند و به آنها خیلی محبت می‌کنند».

از نظر این دانشجو، رفتار ایرانیان گرم و محبت‌آمیز است و می‌تواند احساس ناشی از غربت را در آنها کاهش دهد. همچنین زبان‌آموزان عرب‌زبان از کشورهای همسایه اعتقاد داشتند: «تعارف در کشورهای ما تا حدی شبیه ایران است. علی‌رغم اینکه ایرانیان زیاد تعارف می‌کنند و گاه معنی بعضی از آنها را متوجه نمی‌شویم، اما برایمان عجیب نیست و آن را برای برقراری ارتباط ضروری می‌دانیم».

زبان‌آموزانی از کشورهای اروپایی هم دربارهٔ مهمانی‌ها و تعارفات ایرانیان می‌گفتند: «ایرانی‌ها در مهمانی‌هایشان فقط می‌خورند و با هم حرف می‌زنند. چندین نوع غذا و میوه‌های زیاد و گوناگون برای پذیرایی دارند و برای خوردن آنها اصرار می‌کنند. آنها نمی‌دانند که یک انسان نمی‌تواند آن همه میوه و غذا بخورد!»

اما یکی از متفاوت‌ترین برداشت‌ها، صحبت‌های خانمی از کره جنوبی بود که به دلیل مأموریت اداری همسرش مجبور بود در ایران زندگی کند و بالاچاره برای پُر کردن اوقات فراغتش ادبیات فارسی می‌خواند. وی در مورد تعارف، تجربه خود را در قالب خاطره یک مهمانی شام در کنار یک خانوادهٔ ایرانی چنین تعریف می‌کرد:

«تعارف ایرانی بسیار خسته‌کننده، زجرآور و توهین‌آمیز است. خانم میزبان غذای شور و پُرچرب گוشتی برای ما آماده کرده بود و همراه غذاهای ایرانی زیادی روی میز گذاشته بود. او مقدار زیادی برنج برای ما پخته بود و روی آن را کاملاً با برنج زعفرانی پوشانده بود. طوری که به‌سختی می‌شد مزهٔ برنج را تشخیص داد و رنگ سفید آن را دید. او در همهٔ غذاهایش مقدار زیادی زعفران ریخته بود و همه غذاها به‌شدت بوی بدی می‌دادند. آنها مدام دربارهٔ غذاهایی که پخته بودند صحبت می‌کردند و می‌خواستند ما آنها را به‌زور بخوریم».

این خانم وقتی بیشتر درمورد این خاطره صحبت کرد، متوجه شدیم که میزبان، خانوادهٔ همکار ایرانی همسر این خانم بوده که برای احترام و باز کردن باب آشنایی با آنها که به‌اصطلاح در غربت زندگی می‌کردند، مهمانی ترتیب داده و سفرهٔ ایرانی پُرتشریفات و پُرتکلفی فراهم کرده و در غذاها زعفران زیادی ریخته و بسیار تعارف کرده‌اند، درحالی‌که مهمان آنها از بوی زعفران متنفر بود و استنباط کرده میزبان قصد آزار و توهین او را داشته‌است. این خانم به‌قدری از این رفتار متنفر و ناراحت بود که اشک می‌ریخت و می‌گفت قصد دارد آنها را به

مهمانی دعوت کند و با غذاهای سنتی کره‌ای با ادویه‌های تند همراه سیر فراوان از آنها پذیرایی کند، تا توهین آنها را تلافی و آنها را ادب کند.

در نمونه دیگر، دانشجوی ایرانی مقیم خارج، برای یادگیری زبان فارسی به ایران آمده بود. وی بیان می‌کند: «من و همکلاسی‌هایم که عمدتاً آلمانی و انگلیسی بودند، برای تحقیقات میدانی مجبور بودیم ساعات زیادی خارج از شهر و در طبیعت بگذرانیم. هرکس برای ناهار و یا میان‌وعده‌های روزانه ساندویچ و یا خوراکی همراه داشت. موقع خوردن هرکس غذای خود را می‌خورد، اما من برحسب عادت همیشگی و خانوادگی غذای خود را به دیگران تعارف می‌کردم و دوست داشتم آنها از غذای من بچشند. ابتدا این رفتار برای همکلاسی‌ها بسیار عجیب بود. وقتی علت را پرسیدند، من با حوصله درباره جایگاه تعارف در فرهنگ و حتی ادبیات ایران برایشان توضیح دادم و گفتم که در داستان‌ها و ادبیات عاشقانه ما نیز تعارف برای خوردن غذا و نگاه داشتن غذا و خوراکی بین عاشق و معشوق و انتظار برای صرف آن ارزش است. با این حرف‌ها نه تنها همکلاسی‌هایم به این فرهنگ ایرانی علاقه‌مند شدند، بلکه در روزهای بعد غذای خود را به دیگران تعارف می‌کردند».

این تجربیات زبان‌آموزان، عمدتاً در مراحل اولیه رویارویی با موضوع تعارف به دست آمده، زمانی که هیچ آشنایی با ساختار صوری و محتوایی تعارف نداشتند.

۷-۲- قراردادهای اجتماعی تعارف

در گفت‌وگوی دو نفر عواملی مانند جنسیت و منزلت مخاطب؛ سن؛ رابطه اجتماعی طرفین و جایگاه مخاطب؛ موضوع تعریف و جنسیت؛ ظاهر و جنسیت مخاطب؛ توانایی و عملکرد و جنسیت؛ شخصیت و ویژگی‌های دوستانه و جنسیت تأثیر مستقیم دارند (هاشمی و دیگران، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۵). این عوامل، معمولاً طبق عرف و عادت در جامعه زبانی با کدهای خاصی رمزگشایی می‌شود اما افراد خارج از مجموعه، به راحتی نمی‌توانند آنها را شناسایی کنند. این زمانی اهمیت بیشتری می‌یابد که زبان‌آموزان از تعارف و گفتمان آن در کلام و گفت‌وگوی خود استفاده کنند. این معمولاً در سطوح میانی و پیشرفته زبان‌آموزی اتفاق می‌افتد. در مرحله استفاده از الگوهای کلامی تعارف، شاید ساده‌ترین حالتی که بیشتر افراد با آن آشنایی دارند، تعریف و تمجید است. طبق مؤلفه‌های یادشده، تمامی موارد ذکرشده در شکل‌گیری یک گفت‌وگو اهمیت دارند. زبان‌آموزان خارجی، معمولاً مؤلفه‌های یادشده را طبق الگوهای

فرهنگی خود و پیشینه آن در گفتمان تعارف تعمیم می‌دهند و با مراجعه به آن الگوها در روابط از تعارف استفاده می‌کنند. این موضوع علی‌رغم جنبه مثبت آن که تمایل زبان‌آموزان را نسبت به استفاده از یک الگوی فرهنگی ایرانی در روابط نشان می‌دهد، موارد منفی هم دارد. به‌عنوان مثال تعریف و تمجید با توجه به جنسیت و سن موضوعی کاملاً فرهنگی است و در جوامع مختلف نموده‌های متفاوتی دارد. در جوامع مسلمان و سنتی تعریف و تمجید از بانوان به دلیل مسائل مذهبی و عرف، معمولاً سازوکار خاصی دارد. در جوامع اروپایی، تعریف از بانوان می‌تواند نشانه ادب باشد، اما در جوامع مذهبی و سنتی می‌تواند پسندیده نباشد و شاید شکستن حریم شخصی بانوان محسوب شود؛ زبان‌آموزی عرب از سوره درباره تعارف کردن و تعریف از استاد خانمی که در ایران داشت، می‌گفت: استاد من برایم خیلی زحمت کشیده بود و به من خیلی کمک کرده بود. می‌خواستم از او تشکر کنم. می‌دانستم که ایرانی‌ها در تشکر کردن خیلی تعارف می‌کنند. به همین دلیل از او خیلی تشکر کردم و به او گفتم شما مثل مادرم هستید. من شما را مثل مادرم دوست دارم. اما نمی‌دانم او چرا ناراحت شد و فوراً با من خداحافظی کرد و با ناراحتی از کلاس رفت. بعداً وقتی این موضوع را به دوستان ایرانی‌ام گفتم، آنها خندیدند و گفتند تو به یک استاد خانم مجرد که سی‌وسه سال دارد می‌گویی مثل مادرم هستی، یعنی او خیلی پیر است و به او بی‌احترامی کرده‌ای. سن ازدواج بین عرب‌زبانان، معمولاً پایین است و این موضوع طبیعی است که خانمی ۳۵ ساله دارای فرزندی ۱۸ یا ۱۷ ساله باشد. اما در ایران سن ازدواج، تقریباً بالاست و این موضوع در کلان‌شهرها عادی است.

دانشجوی خانمی از نیوزلند درباره خاطره‌اش از تعارف می‌گفت: من وقتی هفته اول اقامتم در ایران و اولین روزهای کلاس را در رشته ایران‌شناسی در ایران شروع کرده بودم، موضوعی را متوجه نشدم، بنابراین از استادم که یک آقای مسن و از استادان قدیمی دانشکده بود پرسیدم، چند بار آن را برایم توضیح داد. بعد از آن برای تشکر از استادم گفتم: استاد دمت گرم ... نوکرتم، خیلی مخلصیم. اما نمی‌دانم چرا استادم خوشش نیامد و بدون توجه به تعارفی که کرده بودم، درس را ادامه داد. بعداً متوجه شدم که خانم‌ها از این اصطلاحات استفاده نمی‌کنند.

دانشجوی دیگری از ویتنام برای تشکر از محبت و لطف استادش به او گفته بود: شما خیلی به من کمک کردید. شما مدیون من هستید. من می‌خواهم تلافی کنم. وی در این گفتمان تعارف، می‌داند که استفاده از تعارف برای استاد خوب است، ولی الگوهای درست

کلامی آن را نمی‌شناسد. مثال‌هایی از این دست بسیارند. در مثال‌های یادشده، استفاده نادرست و یا نابجا از الگوهای تعارف باعث می‌شود زبان‌آموز یا دچار سرخوردگی شود یا علاقه‌ای به استفاده از تعارف نداشته باشد.

مشکلات پیش‌آمده برای این زبان‌آموزان عمدتاً در مراحل میانی زبان‌آموزی است. مرحله‌ای که با ساختار صوری تعارف آشنایی هست ولی در گفتمان آشنایی کمتری با محتوای تعارف وجود دارد.

۷-۳- تعارف در سطوح مختلف زبانی

موضوع مشترک و غالب در مصاحبه با زبان‌آموزان خارجی، طبقه‌بندی ناخواسته مشکلات در سطوح مختلف زبان‌آموزی است. تعارف در سه سطح مبتدی، میانی و پیشرفته دشواری‌هایی داشته‌است و نگارندگان براساس تجربه به این نتایج دست یافته‌اند:

۱. سطح مبتدی: صورت و محتوای تعارف برای آنها ناشناخته است. آنها نمی‌دانند که در تعارف، دو طرف گفت‌وگو باید با تبادل کلمات یا جملاتی تعادلی ارتباطی را حفظ کنند. به همین دلیل با شنیدن اولین تعارف گفت‌وگو را ترک می‌کنند و توازن آن را به هم می‌زنند. مثلاً وقتی فروشنده به آنها می‌گوید «قابل نداره»، تصور می‌کنند نباید پول بدهند و مغازه را ترک می‌کنند. این می‌تواند در هر محیطی (دوستانه، مهمانی، خرید، محل زندگی و ...) پیش بیاید.

۲. سطح میانی: در این سطح، زبان‌آموزان با صورت تعارف آشنا هستند. آنها می‌دانند در تعارف طرفین باید گفت‌وگویی را ردوبدل کنند تا توازن آن به هم نخورد. این کاملاً روشن است که عبارت‌هایی مانند «قابل نداره»، «مهمان ما باشید» و ... پاسخ کلامی مانند «متشکرم»، «صاحبش قابل داره»، «لطف دارید» و ... است. آنها با بیان کلمات و عبارات مناسب، گفت‌وگو را ادامه می‌دهند و قادرند موقعیت تعارف را در سطوح ابتدایی و عمومی مدیریت کنند اما قادر نیستند پیچیدگی‌های کلامی و قراردادهای اجتماعی حاکم بر تعارف را به‌خوبی بشناسند و رمزگشایی کنند. بیشترین مواجهه زبان‌آموزان با قراردادهای اجتماعی و دشواری‌های آن در فعالیت‌های اجتماعی است.

۳. سطح پیشرفته: در این سطح زبان‌آموزان صورت و محتوای تعارف را می‌شناسند، با محتوای تعارف آشنا هستند و می‌توانند پیچیدگی‌های کلامی را درک کنند اما درک

قراردادهای اجتماعی و اشراف به جزئیات کدهای بومی و اجتماعی برایشان دشوار است. این دشواری‌ها نیز در حوزه فعالیت‌های شغلی و اجتماعی افراد پیش می‌آید. مثلاً خانمی از هند که همسر ایرانی داشت و ۲۰ سال در ایران زندگی کرده بود، درباره ازدواج دخترش می‌گفت: به‌تازگی دخترم با یک آقای از تبریز ازدواج کرده‌است. من در برگزاری مراسم ازدواج دخترم، به خانواده همسرش گفتم، خواهش می‌کنم همه مراسم و تعارفات را کنار بگذاریم تا فرزندمان به راحتی ازدواج کنند. من چون با آداب و تعارفات ایرانی آشنایی زیادی ندارم، نگران هستم سوءتفاهمی پیش بیاید و مشکلی درست شود.

بنابراین در آموزش تعارف به‌عنوان بخشی از رفتار فرهنگی ایرانیان، باید به تمامی نکات برجسته مربوط به سطوح زبان‌آموزان توجه شود اما به دلیل گسترده بودن کاربرد تعارف در زبان فارسی، در دسته‌بندی نکات آموزشی باید نیازهای زبان‌آموزان را براساس حوزه‌های آموزشی دسته‌بندی نمود:

۱. حوزه فردی: مربوط به زندگی شخصی فرد است که بیشتر خانه، محل زندگی، خانواده و دوستان مد نظرند، مثل مطالعه، نوشتن خاطرات روزانه و ...
۲. حوزه اجتماعی: مربوط به اموری است که فرد مثل همه مردم، شهروندان یا اعضای یک سازمان در فعالیت‌هایی با اهداف گوناگون شرکت می‌نماید.
۳. حوزه شغلی: مربوط به اموری است که فرد در شغل خود با آنان سروکار دارد.
۴. حوزه تحصیلی و آموزشی: مربوط به اموری است که فرد وارد یک نظام آموزشی مثل یک مؤسسه آموزشی می‌شود (شورای اروپا، ۲۰۰۹).

از این‌رو، لازم است برنامه‌های آموزشی مؤسسات و منابع آموزشی، با در نظر گرفتن نیازهای زبان‌آموزان در هر یک از حوزه‌های مورد نیاز و براساس سطح مورد نظر مدیریت شود. این مستلزم تربیت مدرسان کارآمدی است که با این حوزه‌ها و نیازهای زبان‌آموزان آشنایی داشته باشند تا بتوانند به‌خوبی آموزش تعارف، دشواری‌ها، ظرافت‌ها و طیف‌های مختلف آن را آموزش دهند و بتوانند خلأ منابع آموزشی و یا دانش عمومی جامعه را در مقابل نوع مواجهه با خارجیان پوشش دهند. استفاده از بازی‌های کلامی، بازی‌های دونفره، ایجاد موقعیت‌های بازی-گونه در کلاس و آموزش تعارف با آنها کمک بسیاری به زبان‌آموزان غیرفارسی‌زبان برای آشنایی با این پدیده فرهنگی ایرانی می‌نماید. منابع آموزشی نیز از عناصر قوی هستند که می‌توانند در قالب آموزش نکات فرهنگی، به‌طور غیرمستقیم از طریق عکس، زبان بدن، ژست و

حالت‌های چهره افراد در عکس‌ها و از طریق مستقیم در داستان‌های کوتاه، مکالمه‌ها و شخصیت‌های کتاب‌ها تعارف را آموزش دهند.

۸- نتیجه‌گیری

تعارف تاکنون در حوزه آموزش زبان فارسی به‌عنوان زبان دوم کم‌وبیش رفتاری متفاوت و تا حدودی پیچیده و گاه دور از صداقت شناخته شده‌است. این مقاله براساس نظریه صوری زیمل و کنش‌های کلامی آستین، موضوع تعارف را در آموزش زبان فارسی از دیدگاهی دیگر بررسی کرده‌است. توجه به دو بُعد ساختارهای جامعه‌شناسی تعارف و توجه به پیچیدگی‌های کلامی آن می‌تواند باعث آشنایی و آگاهی زبان‌آموزان نسبت به این رفتار فرهنگی ایرانیان شود. این موضوع می‌تواند به آنها در مدیریت این پدیده زبانی و شناخت و کاربرد الگوهای مناسبی که برقراری ارتباط را تسهیل می‌نماید کمک نماید. آنها از این طریق می‌توانند بپذیرند که این رفتار فرهنگی متفاوت ایرانیان بخش جدایی‌ناپذیر زبان و فرهنگ ایرانی است و به‌عنوان کاتالیزوری برای کم‌رنگ کردن موانع فرهنگی و یادگیری دشواری‌های آن احساس امنیت و اعتماد بیشتری ایجاد می‌نماید.

به نظر می‌رسد تحقیقات میدانی گسترده‌تری برای بررسی ابعاد اجتماعی تعارف باید انجام پذیرد تا شناسایی کدهای ارتباطی این رفتار اجتماعی ایرانیان برای فارسی‌آموزان خارجی آسان‌تر شود.

منابع

- آزاد ارمکی، ت. و بیکران بهشت، م. ۱۳۸۹. «تعارف در زیست روزمره ایرانی»، برگ فرهنگ، (۲۲): ۱۹۶-۲۰۹.
- خورشیدنام، ع. ۱۳۸۹. «درباره تعارف»، برگ فرهنگ، (۲۲): ۱۸۲-۱۹۵.
- دانشگر، م. ۱۳۸۱. «تعارف و فرهنگ آن نزد ایرانیان»، نامه پارسی، (۲۵): ۵۷-۷۲.
- درکیچ، م. ۱۳۸۶. «چرا خارجی‌ها تعارف فارسی را نمی‌فهمند؟»، نامه پارسی، (۱۲): ۱۷-۴۲.
- دهخدا، ع. ۱۳۸۵. فرهنگ لغت دهخدا، زیر نظر س.ج. شهیدی، تهران: دانشگاه تهران.
- ساجدی، ا. ۱۳۸۱. «نظریه کنش گفتاری آستین و فهم زبان قرآن»، قبسات، (۲۵): ۱۲۲-۱۳۰.
- سرنا، ک. ۱۳۶۲. آدم‌ها و آیین‌ها در ایران: سفرنامه مادام کارلا سرنا، ترجمه ع. سعیدی، تهران: زوار.
- شاردن، ژ. ۱۳۵۰. سیاحتنامه شاردن، ترجمه م. عباسی، تهران: امیرکبیر.
- شاملو، ا. ۱۳۷۹. کتاب کوچ، تهران: مازیار.
- صدری افشار، غ. حکمی، ن. ۱۳۷۵. فرهنگ فارسی امروز، تهران: کلمه.
- عسجدی، م. ۱۳۷۹. «مقایسه بین تعارف فارسی و لیما در چینی»، مجموعه مقالات چهارمین کنفرانس زبان‌شناسی نظری و کاربردی. تهران.
- عشقوی، م. ۱۳۸۷. «ضرورت آموزش تعارف‌های ایرانی به فارسی‌آموزان خارجی». مجموعه مقالات سمینار آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان، گردآورندگان تاج‌الدین - عباسی. تهران: ۲۶۹-۲۸۱.
- علیرضایی، ش. ۱۳۸۷. «تعارف در فرهنگ مردم ایران»، نجوای فرهنگ، (۸ و ۹): ۱۰۱-۱۱۴.
- فایکا، ز. ۱۳۹۵. «ادب و تعارف در ایران»، پژوهش‌های ایران‌شناسی، (۶): ۱۰۵-۱۲۳.
- معین، م. ۱۳۸۲. فرهنگ فارسی، تهران: راه رشد.
- نوردن، ه. ۱۳۵۶. زیر آسمان ایران، ترجمه ح سمیعی، تهران: دانشگاه تهران.
- هاشمی، م؛ حسینی فاطمی، آ. و دوائی، ص. ۱۳۹۰. «مقایسه مرزبندی‌های فرهنگی - اجتماعی تعریف و تمجید در زبان انگلیسی و فارسی». فصلنامه مطالعات زبان و ترجمه (دانشکده ادبیات و علوم انسانی)، (۴۴): ۲۵-۳۸.
- Ambady, N., Koo, J., Lee, F., & Rosenthal, R. 1996. "More than words: Linguistic and nonlinguistic politeness in two cultures". *Journal of Personality and Social Psychology*. 70. pp. 996-1011.
- Austin, John. 1962. How to do things with words (The William James Lectures delivered in Harvard University in 1955) edited by J. O. Urmson. Un vol. 19 x 12,5 de IX- 167 pp. Oxford, Clarendon Press. (distributor: Harvard University Press).
- Council of Europe. 2009. The Common European Framework in its political and educational context. Strasbourg: Language Policy Division of Council of Europe.

- Goffman, E. 1959. *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday: Garden City.
- Kerbrat-Orecchioni, C. 2012. 'Politeness variations and constants in France, from the classic age to today'. In M. Bax & D. Z. Kádár (Eds.), *Understanding Historical (Im) Politeness: Relational linguistic practice over time and across cultures* (pp. 131-153). Amsterdam: John Benjamins Publishing.
- Leech, G. 2005. "Politeness: Is there an East-West Divide?". *Journal of Foreign Languages*, 6(1). 1-30. doi=10.1.1.122.4402.
- Pan, Y., & Kádár, D. Z. 2011. *Politeness in Historical and Contemporary Chinese*. London: Bloomsbury Academic.
- Pinto, D. 2011. "Are Americans insincere? Interactional style and politeness in everyday America". *Journal of Politeness Research, Language, Behaviour, Culture*. 7. 215-238.
- Simmel, Georg. 1971. "The problem of sociology", in *Georg Simmel on individuality and social forms*. Edited by Donald N. Levine. Chicago Press. pp. 23-35.
- Spencer-Oatey, H. 2005. (Im) "politeness, face and perceptions of rapport: unpacking their bases and interrelationships". *Journal of Politeness Research Language, Behaviour, Culture*. 1(1). 95-119.
- Taussig, G. 2002. *Coleridge and the Idea of Friendship. 1789-1804*. Newark: University of Delaware Press.